

Розділ IV. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 930: 378.4 (477.74-21)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2312-6825.2020.31.220045>

Ірена Гребцова
ORCID.ORG/ 0000-0001-9905-2641
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(Україна, Одеса)
isgrebtsova@gmail.com

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ЯК МЕТОД ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРЕСИ СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

Анотація

У статті проаналізовано публікації з головних проблем епохи реформ, що містилися на сторінках регіональної преси, яка у середині ХІХ ст. була підпорядкована Одеському цензурному комітету. Періодичній пресі в цілому і пресі південного регіону, зокрема, притаманні два важливих атрибута масового джерела - типологізація відображених у ній суспільних явищ, і інформаційна насиченість, що робить можливим низку питань вирішити за допомогою контент-аналізу, якій є одним з важливих сучасних методів вивчення періодики.

Ключові слова: регіональна преса, Одеський цензурний комітет, контент-аналіз.

Irena Grebtsova,
ORCID.ORG/ 0000-0001-9905-2641
Doctor of History,
Professor of Department of World History
Odessa I. I. Mechnikov National University
(Ukraine, Odesa)
isgrebtsova@gmail.com

CONTENT ANALYSIS AS THE METHOD OF STUDYING OF THE REGIONAL PRESS OF THE MIDDLE OF THE 19th CENTURY

Summary

The article analyzes the materials of the regional press of the southern provinces of the Russian Empire, published in the middle of the 19th century under the control of the Odessa Censorship Committee. Reconstruction of historical processes has its own epistemological features; it implies the need to search for various qualitative and quantitative methods of researching sources.

Periodicals in general and the press of the southern region in particular have two important attributes of a mass source – the typology of the social phenomena reflected in it, and information richness, which makes it possible to solve a number of issues of its study using content analysis. At present, this method is one of the leading in the studying of periodicals in foreign and domestic science.

The purpose of the article is to identify the possibilities of content analysis to study the perception of the regional press of the preparation of reforms carried out by the government of the Russian Empire in the 60-70-s of the 19th century.

Content analysis shows that during the preparation and implementation of socio-economic transformations in the Russian Empire, the regional press mainly formulated the platform of entrepreneurs of the South: the abolition of serfdom, the development of industrial production and transport, freedom of trade. At the same time, the periodicals of the region vigorously advocated the implementation of other reforms: they defended the idea of granting the rights of broad self-government at the local level, the implementation of judicial reform, reforms in the field of censorship,

etc.

According to content analysis, government bills assessments that are found in periodicals in the southern region are relatively diverse. They range from unconditional approval to skeptical remarks. The diversity of information in periodicals is represented by a certain number of domestic political priorities determined by the political orientation of the editorial board. For the implementation of content analysis in this aspect, the following have been obtained: 1) a catalog of topical social problems presented for the press discussion; 2) a catalog of ideas about the methods and tendencies of public assessment of the reformatory activities of the government on the pages of the regional press. The catalog includes the values of the economic and social sphere. The Value Orientation Analysis Tool has combined a number of binary constructs.

This research have been identified the organs of the press with a certain value orientation to the traditional and reformatory scales. Content analysis showed the catalogs of values in the regional press mostly coincide. The average correlation coefficient for publications on the reformatory scale is 0.56 and on the traditional scale is 0.21.

Thus, content analysis makes it possible to more clearly present the specifics of the discussion on the pages of the regional press of reform projects proposed by the government of the Russian Empire in the era of reforms, to count the number of comments on government projects, as well as to identify the influence of publicity on the final document approved by emperor Alexander II.

Substantially different, the content-qualitative analysis and formal-quantitative analysis of press materials do not exclude, but mutually complement each other, allowing compensating for the shortcomings in each of them, because they pursue the same goal – to obtain valid and reliable research results. Their organic combination is most effective.

Key words: regional press, periodicals, Odessa Censorship Committee, content analysis.

Постановка проблеми. Характерний для історика погляд на навколишній світ через призму писемних текстів-джерел створює для дослідника певні труднощі. Завдання відтворення минулого на конкретно-історичному матеріалі з особливою гостротою ставить джерелознавчі проблеми як в аспекті «дійсність – джерело», так і в аспекті «джерело – історик». Реконструкція історичних процесів має свої гносеологічні особливості, що передбачає необхідність пошуку різноманітних квалітативних і квантитативних методів дослідження джерел. У масиві сучасних методів важливе місце посідає контент-аналіз. Його суть зводиться до того, щоб виявити ознаки, риси, властивості джерела, що легко підраховуються, які б відображали істотні сторони його змісту. В цьому випадку якісні характеристики текстів робляться придатними для точних обчислювальних операцій, а результати аналізу стають більш об'єктивними.

Питання про поєднання кількісного і якісного змісту в контент-аналізі донині залишається дискусійним. У даній методологічній ситуації є важливим враховувати, що з «процедурної» точки зору контент-аналіз являє собою єдність якісного і кількісного (квалітативного і квантитативного) підходів до аналізу текстів. Метод містить у собі кілька етапів: перший етап – розчленування тексту на окремі смислові одиниці, виявлення їх значення і

взаємозв'язків – є якісним; другий етап – підрахунок частоти вживання смислових одиниць або обсягу, який вони займають в тексті, є кількісним; третій етап – інтерпретація отриманих результатів – знову стає якісним. Отже, контент-аналіз є кількісно-якісним методом, що дозволяє дослідити різноманітний масив наративних джерел, у тому числі матеріали преси, що робить його актуальним та науково значущим.

Аналіз джерел. Застосування контент-аналізу в історичних дослідженнях має свої традиції як у закордонній, так і у вітчизняній історичній науці. У зв'язку з посиленням міждисциплінарної взаємодії фахівців різних областей наукового знання спектр застосування контент-аналізу в історичних дослідженнях постійно розширюється.

Хоча використання методу має більш тривалу історію, контент-аналіз преси найчастіше пов'язують з діяльністю американських дослідників часів Другої світової війни. Перед соціологами США було поставлено завдання розробки спеціального методу для всебічного аналізу газетних видань на предмет наявності у них прихованої прони́мецької агітації (Lasswell, 1942: 3-8). На ім'я керівника групи дослідників вони отримали назву «тестів Лассвелла (Лассуелла)». З цього часу контент-аналіз стає одним з провідних методів вивчення преси (Lasswell, 1967: 55-83). Проте преса південного регіону Російської імперії ще не ставала предметом окремого вивчення за допомогою контент-аналізу. У статті досліджені матеріали регіональної проурядової офіційної та приватної періодики, що виходила у кінці 50-х – 60-ті рр. XIX ст. під контролем Одеського цензурного комітету. Аналізу зазнали як газети, так й часописи. З часописів залучені лише суспільно-політичні і літературно-суспільні, що мали можливість тією чи іншою мірою торкатися на своїх сторінках соціальних проблем.

Мета статті. Метою статті є виявити можливості контент-аналізу для дослідження сприйняття регіональною пресою підготовки реформ, що проводив уряд Російської імперії у 60–70-ті рр. XIX ст.

Виклад основного матеріалу. У ХІХ ст. по відношенню до провінційної журналістики царизм послідовно проводив політику, направлену, з одного боку, на стримання темпів її розвитку, а з іншого, на збільшення масиву проурядової офіційної періодики. Тому тривалий час преса регіону була представлена виключно офіційними виданнями. Система преси двомірна і розвивається як «по вертикалі», так і «по горизонталі». Якщо у першій третині ХІХ ст. преса регіону розвивалася «по вертикалі», виходячи в адміністративному центрі – Одесі та виявляючи лише свої родові ознаки, то поступово змінюючись, на рубежі 50–60-х рр. ХІХ ст. її кількісні і якісні характеристики вивели місцеву періодику на новий рівень, який характеризувався її інтенсивним розвитком «по горизонталі». Преса стала видаватися не тільки в Одесі і губернських (з 1838 р.) містах, але й у повітових містечках. В регіоні в умовах перегляду цензурного статуту і тимчасового послаблення цензурних рамок розпочалася історія приватної преси, набула поширення преса етнічних груп. У цей період соціальний склад читацької аудиторії регіону включав дворянство, чиновництво, купецтво, різночинну інтелігенцію, міщан, козацтво і незначну частину селян. Читацьку аудиторію місцевої періодики характеризують багато спільних рис – мешкання на конкретній території зі специфічними економічними і культурними взаємовідносинами, традиції даного регіону тощо.

У зв'язку з тим, що періодичній пресі в цілому і пресі південного регіону, зокрема, притаманні два важливих атрибута масового джерела – типологізація відображених в ній суспільних явищ, і інформаційна насиченість, стає можливим низку питань вирішити за допомогою контент-аналізу. У потоці газетно-журнальної інформації циркулюють фрагменти змісту, які завдяки повторюваності неважко виділити, зафіксувати і виміряти частоту їх зустрічальності, в чому і полягає ідея контент-аналізу.

Контент-аналіз текстів здійснювався на основі усталеної програми, в ході реалізації якої формулюються цілі, завдання і гіпотези, описується предмет і об'єкт дослідження. Предмет контент-аналізу зазвичай складають тенденції

розвитку соціально значимого тексту, так як структура і динаміка змісту цього тексту (політичні цінності, економічні перетворення, культурні зміни тощо) головним чином цікавлять дослідника. Об'єктом дослідження виступає сукупність текстів, масив повідомлень, опублікованих на сторінках періодичних видань. Категорії аналізу пов'язані з предметом дослідження, а одиниці аналізу, що характеризують його об'єкт, і є фрагментами тексту, на основі чого здійснювалося його кодування. До стандартних одиниць аналізу відносяться: слово, символ, ідея, дія, персонаж. У статті застосовувалося і більш тонке спостереження за інтенсивністю ознак, ставлення до яких у авторів публікацій, що містяться на сторінках регіональної преси, може бути позитивним або негативним. Крім одиниці аналізу важливо і те, як необхідно кількісно виразити насиченість повідомлень в числовому вимірі (абсолютному або процентному). Для цього використовувалися одиниці рахунку, тобто знаки і символи, які дають можливість висловити в абсолютних величинах або процентах насиченість тексту категоріями аналізу. Це зазвичай: 1) показники простору, який займають в тексті категорії; 2) частота зустрічальності категорій у тексті. Одиниця аналізу і одиниця рахунку взаємозалежні. Вироблений алгоритм кодування дозволяє по-новому побачити нарративний текст. Методика обробки результатів кодування здійснюється на основі вивчення коефіцієнтів рангового зв'язку.

Інформаційна різноманітність у періодиці представлена певною кількістю внутрішньополітичних пріоритетів, зумовлених орієнтацією редакції видання. Для реалізації контент-аналізу в цьому аспекті отримано: 1) каталог актуальних суспільних проблем, що були винесені на обговорення і знайшли висвітлення у місцевій пресі; 2) каталог уявлень про способи і тенденції публічного оцінювання реформаторської діяльності уряду на сторінках місцевої преси.

Перший каталог свідчить, що пріоритети одних видань в середині XIX ст. лежали в області економіки («Губернские» і «Областные ведомости», «Полицейские листки»), німецькомовні видання «Unterhaltungsblatt für deutsche

Ansiedler im Südlichen Russland» («Собеседник для немецких колонистов Южной России»), «Odessaer Zeitung»); інших – у сфері вдосконалення державно-політичних структур («Николаевский вестник», («Ростовский-на-Дону вестник», «Донские войсковые ведомости»), представляючи той або інший напрям як об'єкт першорядної соціальної корекції. Треті видання відстоювали як економічні, так і політичні інтереси: «Одесский вестник», «Листок РОПиТ», часописи «Южный сборник», «Новороссийский сборник», єврейський часопис «Рассвет». У той же час не можна не помітити, що проблемні доміанти, які властиві більшою мірою початковому статусу одного з видань, присутні також в каталозі іншого. Так, «Полицейские листки», які проголосили в програмі своїм пріоритетом економіку, незабаром обговорювали не тільки роль підприємництва і підприємців у суспільстві, але і питання самоврядування, судову реформу. Офіційні органи преси, орієнтовані на пропаганду урядової політики, енергійно підіймали соціальні проблеми, питання розвитку освіти і культури. Інтерпретація цього факту неоднозначна і містить аргументи як на користь широти кола проблем, яке редакція видання пропонує читацькій аудиторії, прагнення преси розголосити вади суспільного життя, так і на користь підлеглості проблематики преси владним структурам. Справедливість останнього твердження доводять показники близькості каталогів проблем, що підіймалися у пресі, з комплексом питань, що висувалися на обговорення урядом. Контент-аналіз свідчить, що «Одесский вестник», франкомовна газета «Journal d'Odessa», «Листок РОПиТ», «Полицейские листки» Таганрозького і Керч-Єнікольського градоначальств, «Odessaer Zeitung», «Николаевский вестник», «Ростовский-на-Дону вестник», журнали «Южный сборник» і «Новороссийский сборник», єврейський часопис «Рассвет» мали в період, що досліджується, найбільш яскраво виражені політичні і соціально-економічні пріоритети.

У виступах на сторінках преси з проблем соціально-економічного розвитку постійно присутній політичний елемент, за допомогою якого місцеві газети і журнали шукали приклад або аналогію своїм позиціям, відстоювали

регіональні економічні інтереси, вели суперечки з центральною пресою, а всередині регіональної системи – з виданнями, що протистоять їм. Загальна картина, заломлюючись в конкретному органі, мала свою специфіку, демонструвала певною мірою орієнтованість його редакції на ту чи іншу соціально-економічну платформу.

Наявність зовнішньополітичного відділу стала однією з реальних можливостей для газет і часописів впливати на політичні пристрасті читацької аудиторії, а отримання права на нього означало різке збільшення числа передплатників. Однак це право протягом першої половини XIX ст. мали лише «*Journal d'Odessa, ou Courrier commercial de la Nouvelle Russie*» («Одесский вестник, или Коммерческий листок Новой России») і дві газети, що видавалися після нього при канцелярії генерал-губернатора «Одесский вестник» і «*Journal d'Odessa*». У середині XIX ст. дозвіл на відкриття політичного відділу отримали приватна газета «*Odessaer Zeitung*» і два видання, що виходили поза межами Одеси – у Феодосії «Радуга», що видавалася вірменською, французькою і російською мовами, і в Миколаєві – «Николаевский вестник». За допомогою контент-аналізу представляється можливим виявити, інформація з яких саме іноземних держав була пріоритетною для читачів з точки зору редакції видань, що мали зовнішньополітичний відділ. Контент-аналіз свідчить, що на перше місце за значимістю (з урахуванням черговості розміщення у відділі, обсягу і частоти публікації відомостей), ставилася Англія і Франція. Далі іноземні держави, що викликали помітний інтерес у редакцій, можуть бути ранжовані в наступній послідовності: Туреччина, Австрія, Італія, Пруссія і німецькі князівства, Іспанія, Бельгія, Китай, Португалія, США. В окремі історичні періоди в силу політичних обставин на перше місце виходили держави, події в яких приковували до себе увагу громадськості на певний час, наприклад, Італія на завершальному етапі боротьби за незалежність і об'єднання країни. Однак ці періоди були нетривалі, тому в цілому протягом усього періоду зберігалася стійка тенденція у структурі висвітлення відомостей з-за кордону. Унікальною особливістю

місцевої преси внаслідок територіального розташування стало неодноразове надання їй у воєнних умовах права висвітлювати події за кордоном і військові операції не менш, а часом і більш повно, ніж центральна преса, про що переконливо свідчить контент-аналіз.

Другий каталог дозволяє розглянути спектр думок, висловлених у пресі про проекти перетворень та їхні кінцеві документи. Завдання контент-аналізу в цьому випадку зведено до складання каталогу цінностей, які декларуються органами друку. Реєстрація ціннісного змісту текстів пов'язана з завданням створення такої категоріальної схеми цінностей, яка була б придатна для вивчення преси різної спрямованості. Виявити чіткі тенденції в зміні цінностей дозволяють протилежні ціннісні шкали як кінцеві гіпотетичні орієнтири ціннісної свідомості, рух до яких зафіксовано в текстах. При обліку кожної ціннісної ознаки доцільно дотримуватися принципу дихотомії: цінність або репрезентована в тексті, або ні. Введення полярних ціннісних шкал дозволяє сформулювати висновки не тільки про тенденції тяжіння органу друку до якоїсь ціннісної позиції, але і виміряти амбівалентність, роздвоєність щодо здавалося б, взаємовиключних ціннісних орієнтирів, яка завжди характерна для індивідуальної і суспільної свідомості на переломних етапах.

В каталог включені цінності економічної і соціальної сфери. Інструмент аналізу ціннісної орієнтації об'єднав ряд бінарних конструкцій: 1) реформування – консервування (збереження старого), 2) найману працю – кріпосну працю, 3) швидкість – поступовість, 4) фритредерство – протекціонізм, 5) машинне виробництво – ручна праця, 6) залізничне будівництво – гужовий транспорт та інші. Ліві полюса сформували в умовному позначенні ознаки реформаторської шкали, праві полюса – традиційної шкали.

Контент-аналіз показав, що каталоги цінностей в регіональній пресі в основному збігаються. Середній по виданням коефіцієнт кореляції щодо реформаторської шкали становить 0,56; традиційної – 0,21. При цьому

найбільш високий ступінь орієнтованості на традиційну шкалу характерний для «Journal d'Odessa» – 0,29 (правда, лише в селянському питанні), найнижчий – для «Листка РОПиТ» – 0,14.

Хоча на сторінках більшості з підданих контент-аналізу регіональних видань зустрічалися публікації авторів, що відбивали традиційну систему цінностей, але загальна тенденція представлена перевагою виступів на користь реформаторської шкали. Контент-аналіз, таким чином, підтверджує, що періодична преса південних губерній була в основному зорієнтована на проведення в країні глибоких соціально-економічних перетворень. Ключова роль у цьому належала «Одесскому вестнику» «Листку РОПиТ», «Полицейским листкам», «Ростовскому-на-Дону вестнику», «Odessaer Zeitung», «Николаевскому вестнику», «Южному сборнику», «Новороссийскому сборнику»; інші періодичні і почасові видання регіону, включаючи «Губернские» і «Областные ведомости», спираючись на свої можливості (програми, типи видання), йшли слідом за провідними регіональними органами.

Полемічність стала невід'ємною рисою виступів місцевих публіцистів у період підготовки реформ середини XIX ст. Якщо «Губернские» і «Областные ведомости» в основному характеризували різні сторони розвитку місцевої промисловості за допомогою економіко-географічних і статистичних описів, то «Одесский вестник», «Листок РОПиТ», «Южный сборник», «Полицейские листки» тощо стали трибуною для виступів промисловців і підприємців. На сторінках цих видань в основному і була сформульована платформа підприємців Півдня в період підготовки і проведення в Російській імперії соціально-економічних перетворень. Вони енергійно наполягали на знищенні обмежень на промислову діяльність, на скасуванні кріпацтва, яке могло звільнити для заводів, фабрик і торговельного флоту сотні робочих рук.

У пресі міцно затвердився відділ «Оголошення», в чому виявилась не тільки прагматична зацікавленість торгово-промислового капіталу періодикою як посередником між виробником і покупцями, але і його

прагнення використати пресу як засіб створення стійкого поля попиту і пропозиції. Транспортна проблема рівною мірою всією регіональною періодикою зводилася до обговорення умов розвитку водного і залізничного транспорту. Для регіону, що спеціалізувався на експорті сільськогосподарської продукції, нестача транспортних засобів була особливо відчутна.

Торгово-промислові кола, в інтересах яких і було розпочате видання преси південного регіону, поступово зрозуміли і оцінили соціальне значення друкованого слова. Близькість позицій регіональної преси з ключових проблем епохи була продиктована спільністю економічних інтересів представників різних станів південних губерній і областей, втягнутих внаслідок територіальних особливостей краю у зовнішньоторговельну діяльність.

Зі сторінок регіональної періодики на рубежі 50–60-х рр. XIX ст. наполегливо звучали вимоги не тільки глибоких соціально-економічних перетворень, але й реформування суспільно-політичного життя країни. Преса одностайно ратувала за реформування системи судочинства в Росії («Одесский вестник», «Ростовский-на-Дону вестник», «Odessaer Zeitung», «Николаевский вестник», «Южный сборник», «Новороссийский сборник»). Результатом гострого обговорення, що відображало суспільну думку з цього питання, стала перемога реформи юстиції на загальноєвропейських засадах. Уведення в дію нових судових статутів, що перекреслили тривалий період панування таємного судочинства, було з натхненням сприйняте пресою регіону. Водночас юристи-професіонали і регіональні публіцисти, які в цілому підтримували реформу, все-таки змогли відмітити на сторінках місцевої преси низку недоліків нового судоустрою і судочинства.

Періодика регіону рішуче відстоювала ідею надання прав широкого самоврядування на місцях, ставлячи перед урядом задачу більш глибоких перетворень у цій сфері, а після затвердження активно популяризувала переваги місцевого самоврядування. У ході підготовки реформ виникли два

нових видання: «Ведомости Одесского городского общественного управления» і «Ведомости Ростовской-на-Дону городской Думы», що всебічно відображали особливості управління і економічного розвитку двох південних міст – Одеси і Ростова-на-Дону. Разом з іншими ці видання відстоювали якості земської та міської реформи.

Увага «Донских войсковых ведомостей» була прикута до реформи станичного управління. Контент-аналіз дозволяє дослідити ставлення козацтва до опублікованого проекту. Заміна козацьких зборів зборами депутатів, яка була зафіксована в новому проекті, викликала різкий протест козаків, що знайшло яскраве відображення у численних виступах на сторінках газети.

Якщо реформи місцевого самоврядування енергійно обговорювалися у більшості регіональних видань, то єдиним виданням, яке висловило ідею перетворення всієї політичної системи Російської імперії і виступило, використовуючи приклад Англії, на підтримку парламентаризму, був «Листок РОПиТ».

Вимога знищення цензурного тиску у регіональній пресі звучала менш голосно, ніж у столичних виданнях, але й в ній зустрічаються сміливі виступи з цього приводу.

Оцінки урядових законопроектів, що містяться в періодиці південного регіону, відносно різноманітні. Їхній діапазон варіюється від беззастережного схвалення до скептичних зауважень. На особливу увагу заслуговують критичні зауваження стосовно окремих положень і проектів в цілому, розглянути які дозволяє таблиця, що складена на основі даних контент-аналізу.

**Критичні оцінки в пресі південного регіону урядових законопроектів,
винесених на громадське обговорення**

<i>Об'єкт реформування</i>	<i>Окремі положення</i>	<i>Проект в цілому</i>
Селянська реформа	18 %	0, 3 %
Реформа судочинства	14 %	0, 5 %
Земська реформа	0, 3 %	0 %
Міська реформа	2 %	0, 1 %
Реформа козацького самоврядування	64 %	31 %
Реформа цензури	6 %	0, 4 %

Якщо по відношенню до проектів реформ, регіональна преса дозволяла собі критичні зауваження, а з деяких їх положень навіть демонструвала явне неприйняття (депутатські збори замість козацьких зборів), то після їх затвердження імператором оціночні судження зникають зі сторінок періодики, яка не мала традиції, та й можливості, виступати з критикою прийнятих самодержцем законодавчих документів. І все ж гласність в обговоренні законопроектів, безперечно, мала позитивні наслідки. Виступаючи барометром громадської думки, преса пропонувала влади, інтегроване на її сторінках бачення суспільних перетворень представниками різних політичних сил, що в ряді випадків змушувало уряд вносити корективи в початкові проекти.

Висновки. Отже, контент-аналіз дозволяє чіткіше уявити особливості обговорення на сторінках регіональної преси проектів перетворень, що були запропоновані урядом Російської імперії в епоху реформ, підрахувати кількість зауважень до урядових проектів, виявити як гласність відобразилася на кінцевих документах, затверджених Олександром II. Істотно відрізняючись, змістовно-якісний і формально-кількісний аналіз матеріалів преси не виключають, а взаємно доповнюють один одного, дозволяючи компенсувати

наявні в кожному з них недоліки, бо переслідують одну і ту ж мету – отримання достовірних і надійних результатів дослідження, у зв'язку з чим їх органічне поєднання є найбільш ефективним.

Список використаних джерел та літератури

Lasswell H., 1942 – Lasswell H. Analyzing the Content of Mass Communication: A Brief Introduction. N. Y., 1942. P. 3-8.

Lasswell H., 1967 – Lasswell H. The Uses of Content Analysis Data in Studying Social Change // Science and Culture. 1967. Vol. 33. № 4. P. 55–83.

References

Lasswell H., 1942 – Laswell H. Analyzing the Content of Mass Communication: A Brief Introduction. N. Y., 1942. P. 3-8. [in England].

Lasswell H., 1967 – Laswell H. The Uses of Content Analysis Data in Studying Social Change // Science and Culture. 1967. Vol. 33. № 4. P. 55–83. [in England].